

ІСТОРИЯ ТА ІСТОРИОСОФІЯ РЕЛІГІЇ В УКРАЇНІ

Н.Стоколос* (м. Рівне)

УРОКИ ТРАГІЧНОЇ ІСТОРІЇ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

Як готувалася розправа над Греко-Католицькою церквою, як відбувся Львівський собор у березні 1946 р., багато написано істориками, релігієзнавцями, публіцистами, богословами. Архівні документи, які стали доступними для дослідження, висвітлюють не тільки нові факти, що стосуються цієї події, а й дозволяють розкрити стратегічні та тактичні плани вищого державного і партійного керівництва СРСР, їхню безпосередню участь у здійсненні цієї акції.

Не встигла Радянська армія 20 липня 1944 р. звільнити Львів від німецьких військ, як була підготовлена Доповідна записка Управління НКДБ Львівської області „Про діяльність Греко-Католицької церкви в 1941-1944 рр.” й 17 вересня 1944 р. надіслана вищому керівництву в Київ. У центрі цієї „Записки” стояла особистість митрополита А.Шептицького, якому залишалося ще 44 дні життя.

Розуміючи, що авторитет митрополита надзвичайно високий не тільки у церковних колах, серед ієрархії та духовенства, а й серед всіх галичан і особливо серед українського націоналістичного підпілля, НКДБ взяв курс на „разработку” А.Шептицького, а також Й.Сліпого. Судячи з цієї „Записки” термін „разработка” означав, по-перше, активне використання для спілкування з А.Шептицьким із метою з’ясування його намірів, міркувань, можливих дій, з одного боку, та впливу на митрополита для підштовхування його до діянь, вигідних владі, з другого боку, спеціально підібраних „агентів” із найближчих до митрополита осіб духовного і світського стану. У „Записці” названо трьох „агентів”, звичайно, за їхніми таємними іменами-кличками [Державний архів Львівської області (далі: ДАЛЮ).- Ф.П.З.- Оп.- Спр. 71.- Арк. 3-16, 17-20].

Якщо А.Шептицький до середини 1942 р. характеризувався як „германофіл”, який вітав прихід німецьких військ до Львова, надіслав А.Гітлеру вітання з подякою за звільнення від ворогів Церкви і українського народу, то, як зафіксовано в „Доповідній записці” НКДБ, „Аналіз всіх даних, які знаходяться у 2 відділі агентурних і офіційних повідомлень, засвідчує, що до середини 1942 р. ставлення Шептицького до німців почало поступово змінюватися”, і „дух германофільства до 1943 р. остаточно зникає”. Відзначається, що послання Шептицького, починаючи з кінця 1942 р., „наповнюються лише антирадянським, націоналістичним змістом”, вони „закликають український народ до єдності і збереження внутрішнього миру”. У „Записці” фіксується і такий факт, як надісланий у кінці 1942 р. Шептицьким лист одному з керівників Третього рейху Герингу, в якому Шептицький протестував проти винищення євреїв і масового терору над українським народом”. Зазначається, що, як відповідь на цей лист, Герингом була відправлена з Берліна до Львова група гестапо, яка „влаштувала обшук в резиденції Шептицького (монастирі Юра)”.

Узагальнюючи ці та інші діяння митрополита А.Шептицького, НКДБ прийшов до висновку, що „це ще більше загострило негативне ставлення Шептицького до німців, і він заборонив духовенству у формулах поминання молитися за Гітлера і його воїнство”.

Характеризуючи подальшу еволюцію митрополита, за даними своїх агентів, що брали участь в його „разработке”, у „Доповідній записці” НКДБ відзначається, що А.Шептицький вважав нацистське захоплення влади у Німеччині як „підняття наверх низів, всілякої наволочі німецького народу, злочинних елементів”. Саме через це, як вважав А.Шептицький, „німці програють цю війну в результаті своєї ідіотської внутрішньої”, особливо „національної політики”. Крім цього, А.Шептицький у цій „Записці” характеризується як „лояльний до радянської влади”, який „бажає порозуміння з урядом”, оскільки „радянський уряд в дійсності дозволяє релігії розвиватися”.

Саме ця теза дуже часто, навіть занадто часто, як для такого роду „Доповідної записки НКДБ”, повторюється і всіляко підкреслюється. Очевидно, йдеться про далекосяжні наміри пропонувати митрополита А.Шептицького як вельми потрібного фігуранта для здійснення стратегічної лінії в державно-церковній політиці щодо подальшої еволюції Греко-католицької церкви. Навіть наголошується на такому факті. Очікуючи зустрічі з уповноваженим Ради в справах релігійних культів при РНК УРСР, на якій повинна була відбуватися розмова про „правовий стан керованої ним Уніатської церкви та її священнослужителів”, митрополит Шептицький за кілька годин до цієї

* СТОКОЛОС Н.Г.- кандидат історичних наук, доцент Рівненського інституту слов'янознавства Київського інституту „Слов'янський університет”.

зустрічі проводить „надзвичайний Собор”, на якому він „закликав духовенство змінити своє ставлення до Радвлади, бути лояльним і допомагати їй, так як Радянський уряд допускає свободу релігії”.

Отже, можна допустити думку, що спочатку органи державної безпеки, які завжди виступали як основні фігуранти у здійсненні державно-церковної політики в СРСР, мали інші, дещо відмінні тактичні плани, ніж пізніше, у 1946 р., щодо інкорпорації Греко-католицької церкви в Православну церкву, тобто не скасування Греко-католицької церкви, а об'єднання двох церков, за яке, як відомою особливо в останні роки (1941-1944) активно виступав митрополит А.Шептицький [Див.: Державний архів Рівненської області.- Ф.Р.- 281.- Оп.1.- Спр.17.- Арк. 34, 34 зв., 48 -50; „Треба нам єдності...” // Людина і світ.- 1993.- №4 -5.- С.2-3; Величківський М. Сумні часи німецької окупації. (1941-1944 роки) // Визвольний шлях.- 1965.- №2.- С.159; Там само.- №4.- С 399 - 400]. У здійсненні цієї акції митрополиту відводилася почесна роль, оскільки це відповідало його екуменічним задумам.

Крім цього, А.Шептицький характеризується як духовний діяч і національний авторитет, який вже „два роки веде боротьбу з УПА і в своїх посланнях різко критикує її”. Більше того, він готовий „порадитися з духовенством”, щоб „напрацювати заходи”, як „впливати на молодь, яка знаходиться в лавах УПА”. Очевидно, саме використання митрополита для розкладу боївок УПА, а в перспективі ліквідації націоналістичного підпілля – головний „козир” в аргументах НКДБ у пропонуваній його „разработке”.

Смерть А.Шептицького сплутала і поховала такого кшталту „разработку”. Відразу після смерті митрополита ті ж самі органи НКДБ вже в листопаді 1944 р. взяли курс на „возз'єднання уніатської церкви з православною” шляхом поступового переходу парафій греко-католиків в лоно Православної церкви за допомогою „агентурно-оперативної роботи”. Отже, йшлося про те, щоб якомога більше завербувати уніатських священників, які б „знизу розпочали процес об'єднання”. У спеціальній довідці „Про результати агентурно-оперативної роботи у зв'язку з возз'єднанням уніатської церкви з православною” [ДАЛО.- Ф.П.3.- Оп.1.- Спр.230.-Арк. 28-29] державно-партійне керівництво УРСР повідомлялося про такі напрями роботи: 1) „разработку” антирадянського елемента із числа служителів культу Греко-католицької церкви”; 2) паралельно з цим „проведення роботи для насадження агентурно-інформативного апарата із середовища духовенства і активних віруючих, щоб в процесі виховання можна було використати агентуру в роботі по возз'єднанню уніатської церкви з православною” [Там само].

Доповідаючи про перші масові арешти „антирадянського елемента”, в цій же довідці керівництво НКДБ зазначало, що „із числа арештованих 12 священників з оперативних міркувань звільнені і направлені в різні райони Львівської області в якості священників” [Там само].

Листопад-грудень 1945 р. був особливо плідний в активізації „анти уніатської кампанії”, оскільки до неї були вже залучені партійно-радянські чинники – Й.Сталін і М.Хрущов. Відтоді вся діяльність, всі заходи органів РНК СРСР і її Уповноваженого в УРСР, партійних органів західних областей України щодо Греко-католицької церкви здійснювалися лише з відома і „благословення” Й.Сталіна. Характерний в цьому відношенні був „Лист Голови Раднаркому УРСР М.Хрущова до секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна про заходи, спрямовані на розклад Греко-католицької церкви в західних областях України [РЦЗДДНІ.-Ф.17.- Оп.125.- Спр.- 313.- Арк.28-30.]. У цьому листі М.Хрущов по-діловому, без будь-якої дипломатії, нагадує Й.Сталіну, що „перебуваючи у Москві, я вже інформував Вас про результати роботи з розкладу уніатської церкви і переходу уніатського духовенства в православну церкву” [Там само]. Повідомляючи Й.Сталіна про створення „Ініціативної групи” із числа уніатського духовенства, М.Хрущов погоджує з Й.Сталіним плани подальшої роботи цієї „Ініціативної групи”. По суті, М.Хрущов просить у Й.Сталіна дозволу на розсилку „Листа „Ініціативної групи” до всього духовенства Греко-католицької церкви”. Пересилаючи йому копію цього листа, М.Хрущов запевнює Й.Сталіна, що „всі документи складені самими церковниками, в їх редагуванні наші люди не брали будь-якої участі”, „якщо ж у Вас будуть будь-які вказівки щодо тексту уніатських документів, ми зуміємо, через нашого представника, ці поправки ввести” [Там само]. Одним словом, режисюра, редактура, „уточнення”, доповнення всіх документів „Ініціативної група” здійснювалися у Кремлі самим Й.Сталіним. Навіть М.Хрущов, тодішній партійний і державний одночасно керівник УРСР не наважувався у цій справі діяти без дозволу Й.Сталіна.

У свою чергу партійні керівники обласного масштабу також кожен свій крок у „справі ліквідації” Греко-католицької церкви погоджували з вищим партійним керівництвом УРСР. Характерним у цьому відношенні є лист Львівського обкому КП(б)У до М.Хрущова про закриття монастирів від 8 грудня 1945 р [ЦДАГОУ.-Ф.1.- Оп.23.- Спр.1639.-Арк.7-11] Цей документ насамперед засвідчує, що греко-католицькі згромадження і монастирі для тоталітарної радянської системи були особливо небезпечними, Без „нанесення удару по цих оплотах націоналізму і антирадянщини” (саме так характеризуються

уніатські монастирі в довідках НКДБ і обкомів КП(б)У вони не мислили проведення активної роботи з „розкладу націоналістично-уніатського підпілля”.

Доповідаючи, що на території Львівської області діють 11 чоловічих і 10 жіночих монастирів Греко-католицької церкви з загальною кількістю 480 ченців, з них 166 монахів і 314 монахинь, Львівський обком партії просив М.Хрущова дати дозвіл „на переселення і укрупнення цих монастирів”. Йшлося про те, щоб зосередити всіх ченців в окремих віддалених, ізольованих від греко-католицьких парафій і віруючих місцях. Ця акція обґрунтовувалася тим, що „подальша робота по возз'єднанню церков буде ускладнена”, оскільки монастирі, які розміщені в багатьох районах Львівської області, „своїм впливом охоплюють велику кількість населення” [Там само].

Чому партійні органи так турбували греко-католицькі монастирі і діяльність монарших орденів – насамперед ЧСВВ (василіан), студитів, редemptористів, сестер-служебниць та інших? Греко-католицькі монаші ордени активно працювали в різних сферах суспільного життя: духовної опіки сім'ї, навчання і виховання молоді, в лікарнях і шпиталях, у будинках людей похилого віку і сирітських закладах. Вони виконували духовну, навчально-виховну та соціальну роботу. Саме тому вплив монаших згромаджень на населення, їхній авторитет серед віруючих був надзвичайно високий. У цьому якраз спостерігається велика різниця між греко-католицькими і православними ченцями. Останні, по суті, вважаються лише „насельниками” монастирів, всю свою діяльність обмежують лише монастирським життям.

Греко-католицькі монахи на той час (1944-1946 рр.) проживали по 3-5 осіб у багатьох селах і районах Львівської, Тернопільської, Станіславської (нині Івано-Франківської) областей. Партійні керівники західних областей України переконували М.Хрущова, що „монахи ведуть серед населення активну антирадянську пропаганду, заявляючи, що начебто в Радянському Союзі порушується Конституція і не виконується статут Об'єднаних Націй” [Там само]. Оскільки така діяльність монаших орденів, на думку місцевих партійних керівників, „заважає об'єднанню церков”, то „необхідно її припинити”. Отож, пропонувалось, по суті, ліквідувати 4 монастирі василіан, а останніх переселити в монастир села Крехова Жовківського району Львівської області. Ліквідації підлягали два монастирі студитів, яких рекомендувалося переселити в монастир студитів у селі Угнів Перемишлянського району Львівської області. Такий же акції підлягали монастирі ордена редemptористів, яких зібрали на окраїну Львова у село Голоскі-Великі. Усі жіночі монастирі василіанок і студиток також закривалися; василіанок переселяли в місто Яворів, а

студиток – у село Якторів Глинянського району Львівської області. Закривалися жіночі монастирі сестер-служебниць, яких силоміць перевезли до Львова, у монастир на вулиці Пасічній.

Уся ця акція з ліквідації густої мережі греко-католицьких чоловічих і жіночих монастирів мала на меті в найближчій перспективі взагалі покінчити з монашою діяльністю, тобто монахів і монахинь схилити до світського способу життя. „Враховуючи, що ці монахи, – писав секретар Львівського обкому КП(б)У І.Грушецький, – служать в різних підприємствах, насамперед і в більшості в лікарнях і шпиталях, водночас мають підсобні господарства, за рахунок чого й живуть, тому їхнє виселення з монастирів позбавить ці монастирі продовольчої бази, а монашки змушені будуть залишити монастир і перейти на світський спосіб життя, влаштувуватись на роботу в різних підприємствах” [Там само]. Приміщення, які звільнялися від монастирів, рекомендувалося використовувати для „культурно-освітніх цілей”. Оскільки всі ці прохання і рекомендації були реалізовані на практиці, є підстава зробити висновок, що М.Хрущов дав дозвіл на такі беззаконні дії обласних партійних начальників.

Втручання партійних органів у сферу монастирського життя доповнювалося повсюдними широкомасштабними операціями НКДБ. У листопаді 1945 р. до Києва і Москви – на ім'я перших партійно-радянських керівників – було надіслано досить ґрунтовну та фактологічну „повідіду записку” з Управління НКДБ Львівської області [ДАЛО.- Ф.П.3.- Оп.1.- Спр.230.- Арк.28-32]. У ній повідомлялося про „найбільш інтересні арешти” (крім єпископів і членів капітули Львівської архієпархії) настоятелів і активних монахів василіанських і студитських монастирів. У „Записці” фігурують десятки імен арештованих настоятелів, ігуменів, рядових ченців, які „використовували амвон церкви і свою релігійну пресу для проведення антирадянської роботи, направленої на віруючих в дусі німецько-українського націоналізму” [Там само].

Наскільки безпідставними і сфабрикованими були ці звинувачення арештованих стосовно „виховання віруючих в дусі німецько-українського націоналізму”, можна судити з ще більш абсурдного звинувачення митрополита Йосифа Сліпого, яке міститься в цій „Записці”: „В процесі подальшої агентурно-оперативної роботи у справах арештованих нами слідчим шляхом добути матеріали, які говорять про те, що митрополит Йосиф Сліпий був крупним агентом гестапо, мав безпосередній зв'язок з Гімлером і фон-Папенем, який приїжджав до Львова в 1943 р” [Там само]. Ці „слідчі матеріали” доповнювалися ще й таким „висновком”: „Встановлено, що духовенство

греко-католицької церкви для організації антирадянської пропаганди серед населення спеціально субсидювалося грошима з Берліна” [Там само].

Процедура здобуття таких „слідчих даних” відома ще з 20-30-х років, особливо з горезвісного 1937 року. Отож, і в цій „записці”, щоб надати вагомості проведеній роботі і переконати у достовірності „слідчого матеріалу”, подавалися такі „надзвичайно таємні” дані: ”Розкриття в антирадянській діяльності арештованого духовенства і залучення в „разработку” 121 особи із числа священників, дяків та інших служителів культу відбулося в результаті створення агентурно-інформативного апарату на території Львівської області” [Там само]. І ще „надзвичайно таємні” свідчення про те, як „відбувалася робота з возз’єднання уніатської церкви з православною”: „За період роботи з возз’єднання церков в області завербовано 187 осіб, із них резидентів – 1, агентів – 91 і інформаторів – 95. Поряд із розкриттям антирадянських елементів нами офіційним шляхом і через агентуру проводилася робота з возз’єднання уніатської церкви з православною” [Там само]. Ось це і є оте „добровільне” і „довгоочікуване” віруючими – греко-католиками возз’єднання з „Матір’ю-Церквою” – Московським патріархатом, про яке ще й нині твердять в білокамінній столиці „Третього Риму” – престольній Москві. Якщо таке „возз’єднання визнає нинішня Московська патріархія, предстоятель Української православної церкви Московського патріархату митрополит Київський і всієї України Володимир і його єпископат, тоді потрібно вознести до сану „святих” чи „блаженних” співучасників цього „возз’єднання” – весь апарат тодішнього НКДБ і партійних вождів обласного та центрального масштабу на чолі з Й.Сталіним і М.Хрущовим. Тим більше, що в „Доповідній записці” НКДБ відкрито зазначається:” Поряд з цим через агентуру почали відкривати православні приходи з безпосереднім підпорядкуванням єпископу Макарію” [Там само].

Православний єпископ Макарій фігурує у багатьох партійних і чекістських „доповідних”. Зокрема в них підкреслюється, що „єпископ православної церкви Макарій брав активну участь на нарадах священників уніатської церкви у всіх 28 деканатах Львівської області, на яких духовенство давало свою письмову згоду приєднатися до ініціативної групи з возз’єднання церков. Кожна така нарада священнослужителів *готувалася агентурним шляхом* (курсив наш – Н.С.). У результаті із 296 священників, що проживали на території Львівської області, дали згоду на перехід в православ’я 255 священників, 19 деканів та їхніх заступників, 15 дияконів (в області всього налічувалося 22 дияконів), 111 дяків і 3 монахи ордену василіан. Всього 398 осіб. Поряд з цим *через агентуру почали*

відкриватися православні парафії з безпосереднім підпорядкуванням єпископу Макарію (курсив наш – Н.С.)” [Там само]. Ось так робилася „свята справа возз’єднання” – „агентурним шляхом” і з безпосередньою участю православного владики, якому підпорядковувалися агентурно утворені замість уніатських православні парафії.

Хрещені отці „возз’єднання” – чекісти обласних управлінь НКДБ і центрального апарату НКДБ у Києві – всіляко виявляли свою турботу про „посилення впливу Російської православної церкви” в Україні і насамперед в Західній Україні, на терені, де діяла Греко-католицька церква. Характерним у цьому відношенні є „Лист Народного комісара державної безпеки УРСР Савченка до Першого секретаря ЦК ВКП(б) України товариша М.С. Хрущова про посилення впливу Російської православної церкви” [ЦДАГОУ.- Ф.1.- Оп. 23.- Спр. 1639.- Арк. 1]. У цьому листі йдеться нібито про надто скромну справу – видання українською мовою церковного календаря на 1945 рік. І вирішує цю справу М.Хрущов з подання Народного комісара державної безпеки. Чому виявляється така турбота про церковний календар українською мовою? Відповідь логічна і вичерпна та головне, по-державному переконлива: „З метою створення необхідного впливу екзархату Російської православної церкви на Україні, і тим більше в теперішній час, коли проводяться заходи з ліквідації уніатської церкви і возз’єднання останньої з православ’ям, вважав би необхідним видати церковний календар українською мовою” [Там само]. Отже, „з метою створення необхідного впливу екзархату Російської православної церкви на Україні” ревно працювали і Народний комісар держбезпеки і Перший секретар ВКП(б) України.

Роль Московського патріархату в ліквідації Української греко-католицької церкви чітко, по-більшовицьки була окреслена в 10 пунктах особисто Головою Ради Народних Комісарів Й.В.Сталіним. Саме про це йдеться у „ділком таємному (в 1 примірнику) „Листі Ради в справах Російської православної церкви при Раднаркомі СРСР до М.С.Хрущова про план заходів щодо ліквідації Греко-католицької церкви” від 20 квітня 1945 р.[ЦДАГОУ.-Ф.1.- Оп.23.- Спр.1638.- Арк.97-100] У преамбулі цього листа зазначається, що „Російська православна церква в теперішній час *може і повинна* (курсив наш – Н.С.) відіграти значну роль в боротьбі проти римської католицької церкви і проти уніатів” [Там само]. Заходи, про які йтиметься нижче, були розраховані на Україну. Їх затвердив 17 березня 1945 р. особисто Й.Сталін:

1) Організувати у м. Львові православну єпархію, поставивши на чолі її єпископа (із українців з титулом Львівського і Тернопільського),

який має об'єднати православні парафії Львівської, Станіславської, Дрогобицької і Тернопільської областей.

2) Надати Львівському і Тернопільському єпископу, а також всім православним священнослужителям цієї єпархії право на проведення місіонерської роботи.

3) Надати в розпорядження православної єпархії м. Львова в якості кафедрального собору один із греко-католицьких (уніатських соборів).

4) Зміцнити Почаївську православну лавру в м. Кременці Тернопільської області, зробивши її настоятеля вікарієм Львівського єпископа.

5) Від імені патріарха Московського і вся Русі і Синоду Російської православної церкви опублікувати спеціальне звернення (українською і російською мовами) до духовенства та віруючих уніатської церкви і широко розповсюдити його по уніатських приходах.

6) Організувати в уніатській церкві ініціативну групу, яка повинна декларативно заявити про розрив з Ватиканом і закликати уніатське духовенство переходити на православ'я.

7) Організувати православні братства в містах Луцьку і Львові, надавши цим братствам право на проведення місіонерської і добродійної діяльності, оскільки завданням братств буде зміцнення православ'я і протиставлення його католицизму.

8) Здійснити дії з ліквідації автокефалії польської православної церкви з проведенням відповідних заходів по її всеохоплюючому приєднанню до Московської патріархії.

9) Оформити приєднання до Московської патріархії Мукачевсько-Пряшівської православної єпархії (Закарпатська Україна).

10) Для підготовки кадрів священнослужителів і місіонерів, за типом і програмою Московських пастирсько-богословських курсів, відкрити курси в містах Києві, Луцьку, Львові, Одесі [Там само].

Отже, по-сталінськи чітко і вичерпно виписані заходи: організувати, надати, зміцнити, здійснити, оформити. Московська патріархія за завданням Й.Сталіна повинна була в Україні „зміцнювати російське православ'я”, „протиставляти російське православ'я католицизму”, „ліквідувати автокефалію польської (по суті, українську православну автокефалію на Волині) православної церкви з її „всеохоплюючим приєднанням до Московської патріархії”, „організувати ініціативну групу в уніатській церкві для розриву з Ватиканом”. Саме для цих стратегічних завдань, з точки зору Кремлівського владика, мали бути організовані у західноукраїнських містах православні братства, які разом

з православними єпископами і священиками мали проводити місіонерську роботу. Надати таку можливість („проводити місіонерську роботу”, а в іншому пункті - і „добродійну діяльність”) – це на той час було щось архінезвичайне і архінадзвичайне. Але Й.Сталін пішов на такий, не властивий для більшовиків ризик. Але ж, з іншого боку, який це ризик, коли ця широкоохоплююча програма здійснювалася під омофором Московської патріархії!?

Звертаючись до М.Хрущова, який керував тоді Радянською Україною, Голова Ради в справах Російської православної церкви при Раді Народних Комісарів СРСР Карпов просив його вказівок для місцевої влади в західних областях України „надавати всебічну підтримку екзарху України митрополиту Іоанну і Львівському єпископу Оксіоку у впровадженні вищевказаних заходів, затверджених Й.В.Сталіним” [Там само].

Водночас у цьому листі вказувалося, що „заходи з ліквідації автокефалії польської православної церкви проводяться Московською патріархією шляхом виклику до Москви представників польської православної церкви” [Там само]. Отже, і автокефалія Української православної церкви, яка у важких умовах німецької окупації України (1941-1944 рр.) відродилася не лише на західноукраїнських, а й на всіх українських землях, була приречена самим Й. Сталіним на знищення руками Московської патріархії.

Історія повторюється. Щось подібне вже було в ХІХ ст., коли з благословення вінценосних самодержавних царів російське чиновництво і синодальне православ'я здійснили ліквідацію Уніатської церкви на Правобережжі і Волині, а згодом на Холмщині і Підляшші, Водночас насаджувалося на Україні змосковщене православ'я. Більшовики в 1945-1946 рр. на сто відсотків скопіювали цей сценарій. Використовуючи імперські сентенції про „неподільність російського народу”, „історичну спільність великоросів і малоросів”, яким нібито загрожує „латинізоване і спольщене уніатство”, самодержавно-православний режим під гаслом „воз'єднання уніатів з православ'ям” здійснив ряд заходів із зовнішньої і внутрішньої трансформації релігійно-церковного життя в Україні у ХІХ ст. Це були заходи насильницькі, які здійснювалися комплексно в обрядовій, ієрархічній, юрисдикційній церковних сферах. Вони супроводжувалися адміністративно-репресивними методами тиску на Уніатську церкву [Див.: Історія релігії в Україні в 10-ти т.- Т. 4. Католицизм.- К., 2001.- С. 290-313, 313-338]. Зрештою, цей самодержавно-синодальний сценарій ліквідації українських церков – Греко-католицької і Автокефальної Православної церкви – був цілком

скопійований і використаний радянською владою і підтриманий Московською патріархією в 1945-1946 роках.

Які уроки для сьогоденного стану церковного життя в Україні, коли Православна церква переживає глибоку кризу і розділена на три ворогуючі між собою церкви – Українську православну церкву Московського патріархату, Українську православну церкву Київського патріархату і Українську автокефальну православну церкву (а може ще й якусь четверту, обрії якої простежуються у розділеному православ'ї), - які настанови можна почерпнути з цієї трагічної історії церковно-релігійного життя в Україні?

Мабуть, мудрою відповіддю на це питання буде біблійна сентенція з книги Еклезіаста: "Що є, то було вже воно, і що статися має – було вже, бо минуле відновлює Бог" (3:15). Єдиною розрадою може бути впевненість, що ми живемо в самостійній, незалежній, суверенній державі України, в якій і церковне життя повинно бути канонічне і незалежне від волі та намірів будь-яких зарубіжних церковних чи політичних центрів та зовнішніх і внутрішніх чинників, які намагаються втручатися в українські церковні справи.

В.Шевченко (м. Київ)

УНІЙНІ ІНІЦІАТИВИ В ЖИТТІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ПОЧАТКУ КОНТРЕФОРМАЦІЇ, ЇХНІЙ МОТИВАЦІЙНИЙ ПІДТЕКСТ ТА СУСПІЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ

Триденський собор 1545-1563 років, який, до речі, не тільки довго тривав, але й важко скликався, віддзеркалив всуціль нестабільну загальнохристиянську ситуацію доби стрімкого реформаційного поступу. Як відомо, його підвалини склали 95 Лютерових тез, а наступний перебіг подій зумовив потребу негайного скликання вселенського собору. Реальних спроб до того вживав ще Папа Климент VII (1523-1534), але через війну мети не досягнув. Буллою від 12 червня 1536 р. його наступник Папа Павло III також розпорядився скликати вселенський форум християн у травні 1537 р., проте, як і в першому випадку, на заваді його проведення знову стала війна. З цієї ж причини не зібрався собор і в листопаді 1542 р. Лише в березні 1545 р. собор було скликано, а в грудні цього ж року – офіційно відкрито в Триденті.

Розглянувши невтішний стан загальнохристиянських справ, на які вирішальний вплив справляв реформаційний фактор, учасники

вселенського собору дійшли висновку, що Римська Церква може не лише вкрай занепасти, а й бути поглинутою протестантською «повінню». Реальність цієї загрози позначилась на тональності соборних дискусій, а також ухвалених постановах, що стали санкцією до боротьби за піднятий на глум і звідусіль таврований католицизм. Зокрема, прокатолицьких трактацій набули гостро обговорювані на конгрегаціях собору питання внутрішнього реформування Церкви, догматичної непорушності, джерел пізнання та виправдання. Не без діяльної участі єзуїтів Контаріно та Серипандо собор ухвалив «Decreta» - виклад догматів віри - і засудив, як еретичні, основні положення протестантизму. Ці програмні рішення стали всекатолицькою сурмою, що пролунала на всіх напрямках антиреформаційного наступу.

«Дух Триденського собору, - відзначає історик церкви І.Хома, - гостро йшов проти будь-яких ересей і схизм. Створилась атмосфера об'єднання всіх в міцну однорідну структуру, створилось бажання навертати всіх, що загубились і відпали від тієї єдності» [Хома І. о. д-р. Київська митрополія в Берестейському періоді.- Рим, 1979.- С. 7]. Зайняв той настрій і православний Схід, причетність якого до тридентських накреслень та їх вселенського статусу була засвідчена участю у роботі собору грецьких уніатів. Так, через небезпеку поширення «ересей, забобонів, безбожництва, святокрадства і ... недобрих звичаїв» [Гумилев Л., Панченко А. Чтобы свеча не погасла. Диалог.- Л., 1990.- С. 17], Римською Курією була санкціонована практика касування юрисдикційних автономій у східній Італії. Спершу папським бреве від 12 лютого 1564 р. категорично заборонялося «змішування обрядів», тобто відправлення служби Божої грецьким одруженим духовенством у латинському обряді і навпаки. Незабаром локальний характер цього нормативного акту став наслідуватися й в інших країнах.

Не минула ця практика і Річ Посполиту – східноєвропейський аванпост католицизму, де тридентський клич було почуто і сприйнято на першому провінційному синоді у Львові 1564 року. Між іншим, його учасником був нунцій Коммендоне, який 9 вересня 1564 р. в листі до кардинала Карла Борромея писав про велику радість руського духовенства та його вірних за те, що «Святіший Отець у батьківській журбі доручив відвідати і потішити своє стадо у таких тяжких часах і таких далеких країнах» [Хома І. о. д-р. Київська митрополія в Берестейському періоді.- С. 10-11] високому гостю з Апостольської Столиці. Вельми цікавими та важливими видаються нам розповіді нунція Коммендоне і в тій частині, де він ділиться своїми враженнями від перебування в Белзі. «Русини, - читаємо там, - що є грецької релігії, прийшли до мене, щоб подякувати Богові, благаючи його святість, аби